
WSTĘP

Historia krajów bałtyckich – Litwy, Łotwy i Estonii – to historia zmagania małych narodów o niepodległy, suwerenny byt. Na obszarze państw bałtyckich przenikały się różnorodne kultury, tworzące swoistą mozaikę cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościową. Był on także areną starć wielkich mocarstw, wśród których można wymienić Szwecję, Rosję, Rzeczpospolitą i Niemcy. To stąd na podbój ziem ruskich udała się wyprawa zakonników kawalerów mieczowych, pobratymców Krzyżaków, których ekspansja została zahamowana klęską na zamierzonym jeziorze Pejpus. Litwa, Łotwa i Estonia to w końcu państwa postawione w obliczu wyzwania utrzymania nie tylko niepodległości, ale też świadomości narodowej, w związku ze starciem dwóch reżimów totalitarnych: niemieckiego oraz radzieckiego. Klęska Niemiec w wojnie z ZSRR przyniosła skutek w postaci przymusowej rusyfikacji narodów bałtyckich. Przez cały okres istnienia ZSRR udało im się zachować niezwykle silne poczucie tożsamości narodowej. Doprowadziło to do tego, że Rosjanie napływający licznie na terytorium Litwy, Łotwy i Estonii mówili, że jadą do „Pribałtyki”, tak jakby wyjeżdżali za granicę. W przypadku pozostałych republik wchodzących w skład ZSRR tak nie było. Mimo prowadzenia przez ZSRR obliczonej na lata strategii kolonizacji, która przybierała różne oblicza, od represji do zachęty, Litwa, Łotwa i Estonia zdołały uchronić przed procesem wynarodowienia własne elity polityczne i kulturowe. Odmienna w stosunku do pozostałych republik ZSRR była sytuacja międzynarodowa

republik bałtyckich. USA nigdy nie uznały dokonanej w 1940 roku, a będącej wynikiem porozumienia niemiecko-radzieckiego Ribbentrop–Mołotow, aneksji trzech państw bałtyckich dokonanej przez ZSRR. Po II wojnie światowej na obszarze tych państw funkcjonowały oddziały partyzantki antyradzieckiej, których członków nazywano „leśnymi braćmi”. Wskutek zastosowania masowych represji Rosjanom udało się stłumić bunt dopiero w połowie lat 50. XX wieku. O skali determinacji „leśnych braci” świadczy to, że ostatni partyzant zginął w walce w 1978 roku. Litwa, Łotwa oraz Estonia jako pierwsze postanowiły wykorzystać kryzys polityczno-gospodarczy, a w końcu załamanie się ideologii komunistycznej państwa radzieckiego, i rozpoczęły trudny proces wybijania się na niepodległość. Pierwsza z nich – Litwa – zapłaciła za to wysoką cenę w postaci śmierci co najmniej kilkunastu demonstrantów, którzy podjęli próbę ochrony wieży telewizyjnej w Wilnie przed próbującymi ich stamtąd wyprzeć oddziałami komandosów radzieckich.

Po odzyskaniu niepodległości, mimo że początkowo u sterów władzy przeważał aparat w postaci byłych komunistycznych działaczy, postanowiono przeprowadzić proces gruntownej dekomunizacji obejmującej zarówno działaczy byłej już partii komunistycznej, jak i budowę nowych struktur odpowiedzialnych za zarządzanie państwem. Tak definiowana polityka umożliwiła szybkie zerwanie ze spuścizną postradziecką oraz przejście do świata norm i wartości charakterystycznych dla obszaru euroatlantyckiej kultury polityczno-gospodarczej. Odrzucono również w sposób jednoznaczny rosyjskie propozycje utrzymania pewnych więzi, zależności z Federacją Rosyjską w postaci możliwości wstąpienia w szeregi Wspólnoty Niepodległych Państw. Państwa bałtyckie niezwykle szybko zbudowały strategię obliczoną na wejście tych krajów w szeregi Unii Europejskiej oraz Paktu

Północnoatlantyckiego, a następnie przystąpiły do niezwłocznej jej realizacji. Postanowiono również odbudować, a następnie umocnić relacje o strategicznym znaczeniu z państwami skandynawskimi oraz USA. W pierwszym wypadku wynikało to z bliskości kulturowej względem obszaru skandynawskiego, natomiast w drugim – z występowania bardzo dużej, wpływowej diaspory litewskiej, estońskiej oraz łotewskiej na terytorium USA i Kanady, co umożliwiło prowadzenie skutecznego lobbingu na rzecz inkorporacji w szereg NATO oraz UE. Miało to również na celu zbudowanie skutecznej bariery dostępu do krajów bałtyckich, zarówno w zakresie obejmującym szeroko rozumiane bezpieczeństwo, jak i politykę oraz gospodarkę, ze strony państwa rosyjskiego. To właśnie w Federacji Rosyjskiej dostrzegano główne źródło destabilizacji sytuacji na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej.

Podobnie jak w przypadku innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej państwa bałtyckie nie obyły się bez poważnych kosztów polityczno-społeczno-ekonomicznych przeprowadzonej transformacji. Skala wyrzeczeń Litwinów, Estończyków oraz Łotyszy okazała się szeroka. Ponadto koszty nie rozłożyły się po równo. O ile w czasach radzieckich grupą uprzywilejowaną byli Rosjanie, o tyle teraz stali się mieszkańcami, bo nawet nie obywatelami, „drugiej kategorii”. Mimo upływu lat proces etnocentryzacji nie został zahamowany, natomiast jego negatywne skutki są odczuwane do dziś, a więc wykraczają poza ramy czasowe analizowanego okresu. Trudno zatem, zachowując obiektywizm, mówić o tym, że kraje te należą do grupy państw w pełni respektujących prawa i wolności obywatelskie. Nie udało się tym państwom również rozliczyć z tragicznym piętnem współudziału w zagładzie Żydów na obszarze krajów bałtyckich przy udziale i akceptacji niemieckich wojsk okupacyjnych. W dalszym ciągu

gloryfikuje się ponadto udział Litwinów, Łotyszy oraz Estończyków w II wojnie światowej po stronie wojsk niemieckich, w formacjach kolaborujących lub mających charakter zbrodniczy, czego przykładem były odrębne jednostki SS. Brak rozliczeń w tym względzie stanowi dobre źródło dyskredytacji państw bałtyckich ze strony Federacji Rosyjskiej. Władze tych krajów nie potrafią jednak znaleźć tyle siły, aby potępić niechlubną przeszłość.

Monografia *Republiki bałtyckie: Litwa, Łotwa, Estonia na drodze do budowy niepodległości. Studium politologiczne* jest próbą przedstawienia jednego z najbardziej burzliwych okresów w dziejach krajów bałtyckich, który doprowadził najpierw do uzyskania niepodległości, a następnie do jej ostatecznego ugruntowania. To również czas, gdy elity polityczne wskazanych państw prowadziły kontrowersyjną w założeniach i wymiarze politykę narodowościową oraz historyczną. Ponadto to okres przełamywania stereotypów i upartego dążenia do akcesji w szeregi Unii Europejskiej oraz NATO. Wówczas określono również współczesną politykę państw bałtyckich, zapoczątkowaną wydarzeniami z 1990/1991 roku.

Praca ta jest ważna również ze względu na podobieństwo problemów oraz wyzwań stojących przez omawianymi państwami w porównaniu do innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polski. Obecnie dla naszego kraju państwa bałtyckie stanowią najdalej na wschód wysuniętą flankę NATO. Niemniej we wzajemnych relacjach istnieje wiele kwestii problematycznych, koncentrujących się głównie na historii, które stanowią nie najlepszy fundament przyszłej współpracy. W szczególności dotyczy to relacji z Litwą. Należy przy tym pamiętać, że jeszcze w latach 20. oraz 30. XX wieku część współczesnej Litwy stanowiła ważny element państwa polskiego, a zarazem

była obszarem spornym. Również doświadczenia II wojny światowej, mimo pewnych podobieństw, pozostają niejednoznaczne w tej materii.

Badania naukowe, które zostały przeprowadzone zarówno przed przystąpieniem do procesu pisania, jak i w jego trakcie, w postaci uzupełniania wiedzy, wykonano za pomocą kilku metod badawczych. Na pierwszy plan wysunęła się metoda studium przypadku pozwalająca na wykorzystanie tych elementów wiedzy i wydarzeń, które zdaniem autorów miały największy wpływ na uformowanie się wizerunku politycznego, społecznego oraz cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowego krajów bałtyckich. Inną metodą wykorzystaną w trakcie pisania monografii, aczkolwiek ze względu na swoją specyfikę stosowaną tylko marginalnie, była metoda scenariuszowa. W zasadzie ograniczyła się ona do nielicznych komentarzy w zakresie kwestii, uwarunkowań, problemów mających wagę i znaczenie dla analizowanego obszaru zarówno dwie dekady temu, jak i obecnie.

Publikacja została oparta na charakterystycznej dla tego typu opracowań literaturze przedmiotu badań naukowych, w tym monografiach, artykułach naukowych w pracach pod redakcją, artykułach prasowych oraz netografii. Na szczególną uwagę zasługują materiały ośrodków analitycznych: Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, Ośrodka Studiów Wschodnich oraz Instytutu Wschodniego. Literatura przedmiotu badań naukowych nie ogranicza się tylko do polskich tytułów. Siłą rzeczy autorzy posiłkowali się literaturą obcojęzyczną, co wzmocniło merytoryczną stronę pracy bardziej pogłębioną analizą przedmiotu badań naukowych.